

DOI: 10.21005/pif.2022.50.B-02

EVOLUTION OF FORM IN AVANTGARDE CONTEMPORARY ARCHITECTURE IN THE CONTEXT OF PUBLIC PARTICIPATION PROCESSES

EWOLUCJA FORMY W AWANGARDOWEJ ARCHITEKTURZE WSPÓŁCZESNEJ W KONTEKŚCIE PROCESÓW PARTYCYPACJI SPOŁECZNEJ

Krzysztof Bizio

dr hab. inż. arch.

Author's Orcid number: 0000-0002-8738-2448

Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie. Poland
Wydział Architektury
Katedra Architektury Współczesnej, Teorii i Metodologii Projektowania

ABSTRACT

The subject of this paper is an analysis of the impact of public participation on the form of contemporary architecture. A division into three basic stylistic-temporal trajectories was made, distinguished based on design methodology that includes participation: late Modernism, Postmodernism, and participative architecture of the early twenty-first century. Based on an analysis of theoretical texts and selected structures, distinctive features of a given period were identified. The study resulted in an identification of major tendencies that document changes in architectural forms stemming from a diverse range of design methodologies that feature participation.

Key words: Contemporary architecture, architectural form, architectural theory, participation.

STRESZCZENIE

Tematem artykułu jest analiza wpływu partycypacji społecznej na formę architektury współczesnej. Dokonano podziału na trzy podstawowe kierunki stylistyczno-czasowe, wyróżnione ze względu na stosowaną metodologię projektową uwzględniającą partycypację: późny modernizm, postmodernizm, architektura partycypacyjna początków XXI w. Na podstawie analizy tekstów teoretycznych, oraz wybranych obiektów, wyróżniono charakterystyczne cechy danego okresu. Efektem przeprowadzonych badań stało się wyodrębnienie głównych tendencji opisujących zmiany form architektonicznych, wynikających ze zróżnicowanych metodologii projektowych uwzględniających partycypację.

Słowa kluczowe: Architektura współczesna, forma architektoniczna, teoria architektury, partycypacja społeczna.

1. INTRODUCTION

The organization of space for the purpose of human life has been developing since the beginning of architecture along two parallel trajectories. The mainstream includes architecture understood as informed creation by professional architects and those who build it. The second is architecture created without the aid of architects, typically constructed by its later users themselves. The currently progressing phenomena of the professionalization of construction processes has largely led to a marginalization of user influence on a building's form in many projects. However, at the same time certain architectural communities have for several decades seen the need for participative design that incorporates users into the process of design, construction, and remodeling a building over the course of its use. The adoption of the assumption in which the user has agency over the transformation of architectural form requires the adoption of a suitable design methodology. An analysis of contemporary solutions that involved participative processes showed that a diverse range of methodological bases were adopted to implement them, which contributed to the emergence of varied formal solutions.

The turn of the 1960s can be considered a breakthrough moment in the definition of the necessity to include participative processes in the design of contemporary architecture by a section of the professional architectural community. In this period, a range of classical Modernist ideas that had been developed in the early twentieth century and the emergence of currents associated with Structuralism and Brutalism began to be questioned. In the design methodology of a section of late-Modernist currents, it was assumed that the form of a building could be changed over the course of its use. However, a true ideative breakthrough in this regard came in the form of the ideative foundations of Postmodernism. In some of its currents, Postmodernism postulated a departure from the monumentality and arbitrariness of architectural form (Fig. 1), proposing its growth, contradiction, ambiguous coding, and the resulting susceptibility to transformation as an alternative. The exhaustion of the ideas of Postmodernism as the mainstream in contemporary architecture led to renewed changes in terms of the relation of architecture with its user that have been occurring since the 1990s. In the first two decades of the twenty-first century, a continuation of earlier participative ideas in architectural design could be observed, along with the emergence of innovative tendencies.

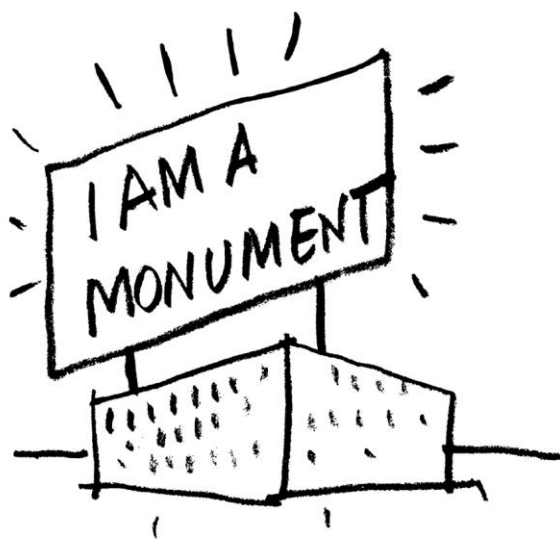

Fig. 1. Robert Venturi and Denise Scott Brown, *I am a Monument* (1972), ink on paper. This sketch should be treated as the authors' satire of Modernist architecture, especially its "monumentality" and arbitrariness of its solutions, which do not allow for remodeling.

Ryc. 1. Robert Venturi i Denise Scott Brown, *I am a Monument* (1972), tusz na papierze. Szkic ten traktować należy jako satyrę autorów wobec architektury modernistycznej, a w szczególności jej „pomnikowości” i arbitralności rozwiązań, które nie uwzględniają możliwości przekształceń. Source / źródło: Venturi R. 1972

2. SUBJECT AND RESEARCH METHOD

This study was an attempt at performing an analysis and formulating a taxonomy of relations between architectural ideas associated with participation processes and the form of avant-garde contemporary architecture. The beginning of the period under investigation was the turn of the 1960s, and the associated crisis of classical Modernist ideas, which culminated in the CIAM's dissolution. The end of the period under investigation was the second decade of the twenty-first century. In reference to a portion of the solutions that were formulated in the beginnings of this period, due to the time distance involved, the analysis also covered the history of the use of specific buildings and their contemporary state.

The research method used was based on an assessment of theory and practice in the main stylistic periods analyzed. The assessment covered architectural currents in which participation was an element of deliberate design methodology. For the purposes of the analysis, three major stylistic periods were distinguished: late Modernism, Postmodernism and early twenty-first-century architecture, in terms of ideas and solutions involving participation. The analysis also covered selected manifestoes and ideative texts, as well as selected works of architecture. The analysis included works on architecture theory and concerning selected currents of contemporary architecture. Works by Charles Jencks feature prominently in this respect. In terms of positions that attempted to synthesize relations between contemporary architecture and participation, we can mention Paul Jenkin's and Leslie Forsyth's *Architecture, Participation and Society* (2009) as well as *Architecture and Participation*, edited by Peter Jones, Doin Petrescu and Jeremy Till (2005).

3. MAJOR STYLISTIC TENDENCIES IN CONTEMPORARY AVANT-GARDE ARCHITECTURE IN THE CONTEXT OF PARTICIPATION

In distinguishing the major stylistic tendencies in contemporary avant-garde architecture in the context of participation, the significance of three periods must be highlighted

- 1) Late Modernist architecture, as an attempt at reforming Modernist ideas in a participative perspective;
- 2) Postmodernism, as a current that contested Modernism and that partially programmatically incorporated users into architectural design and construction processes;
- 3) Early twenty-first-century architecture with a particular emphasis on phenomena associated with the construction of housing architecture and the use of vernacular forms in the architecture of Africa, Asia and South America.

3.1. The architecture of the "Platonic form" of classical Modernism

The architecture of classical Modernist designers in most cases did not assume the potential for its remodeling during use. The forms had the character of a finished architectural composition, in which any change could lead to a deviation of its idea and was not accounted for in the design process. This phenomenon in relation to Ludwig Mies van der Rohe's work was commented on by Charles Jencks: "The problem of Mies van der Rohe for critics and inhabitants of his architecture alike is that he demands an absolute commitment to the Platonic world-view in order to appreciate his buildings" (C. Jencks, 1987, p. 110). The principle presented by Jencks can be extended to a wider range of architects of classical Modernism. In their theory and practice, they employed abstract notions like space, the plane, the straight line, the honesty of material, the exposition of the structure, and they did not include a potential for transformation in their projects. In designs based on the "idea of Platonic form," even technical elements that broke away from the abstract order proved problematic. In this context, Charles Jencks in his analysis of Park Lafayette in Detroit by Ludwig Mies van der Rohe, observed that: "(...) the purity of form leads to an inarticulate architecture, or one extraneous element, a bathroom vent, leads to monumental bathos" (C. Jencks, 1987, p. 111).

Le Corbusier's ideative "Immeubles-villas" project from 1922 can serve as a case that illustrates the scope of participation acceptable to Modernists (L Hilbersheimer, 1927, p. 38). In this design, which

was a type of ideal multi-family residential villa, Le Corbusier placed his distinct apartments-cells in a C-shaped form and terminated them using loggias. Le Corbusier assumed that users would be able to freely “transform” their respective loggias, introducing greenery and their own architectural decorations. Here, the comparison between idea and practice proved educational. The practical implementation of the idea of cell-like apartments with loggias that were to be an equivalent to a home garden took place in Le Corbusier’s work in the design of the Unité d’Habitation in Marseilles (1947). For pragmatic reasons, the width of the loggias was limited in this project, thus constraining the freedom of users themselves. Charles Jencks discussed this matter: “the use of color on the reveals was conceived as a result of a mistake in the mullion design when Le Corbusier was away from his office. (...) The colored sides (...) also serve other incidental functions, one of which is to reduce the scale of the gigantic project” (C. Jencks, 1987, p. 32). This case illustrates that initial ideas that may have shown signs of participation, were replaced by a “grand vision” which included designing a permanent color scheme for the building.

Fig. 2. A case of the “vernacularization” of typical Modernist buildings. Intersection of Obywatelska and Antoniego Kaliny streets in Szczecin. In the foreground we can see a typical single-family building that was a fundamental element of a small single-family housing estate in the 1960s. To the right we can see the roofs of two remodeled buildings in which pseudo-mansard roofs were introduced. In the back we can see the buildings of Antoniego Kaliny housing estates and buildings in a Modernist aesthetic, built according to designs by Soviet architects in the 1970s. Source: original photo

Ryc. 2. Przykład „wernakularyzacji” modernistycznych obiektów typowych. Skrzyżowanie ulic Obywatelskiej i Antoniego Kaliny w Szczecinie. Na pierwszym planie widoczny na ilustracji nr 2 jest typowy budynek jednorodzinny, stanowiący podstawowy element budowy niewielkiego osiedla domów jednorodzinnych w latach 60. XX w. Po prawej widoczne dachy dwóch przebudowanych budynków, w których wprowadzono dachy pseudomansardowe. W tle budynki osiedla Antoniego Kaliny i budynki w estetyce modernistycznej, zrealizowane wg. projektów architektów radzieckich w latach 70. XX w. Źródło: fotografia własna autora

It must be stressed that insofar as Modernists did not include participative processes in their designs, they were pioneers of collective design. Walter Gropius especially dedicated himself to this idea. The collectivization of design processes was already implemented by him in the Bauhaus, and in reference to his own practice, he developed it in the United States in The Architects Collaborative (TAC), which was established on the basis of Harvard University graduates (S. Giedion, 1968, p. 539). After the Second World War, the collectivization of the creative processes took on

the most important and sometimes even the sole form of organizing the architectural design processes in Eastern Bloc countries. In Poland, based on a Decree of the Minister of Reconstruction of September 18, 1948, an Ordinance of the Minister of the Treasury and the President of the Central Planning Office on the establishment of the state company named the Central Architectural and Construction Project Bureau – independent state company was enacted (A. Wiktoruk, 2021). After the political transformation of the turn of the 1990s, the vast majority of state design companies ceased to exist.

In assessing the relations between classical Modernism and participation, one should highlight the practical role of participative processes in the use of architecture. Although they were not included in design methodology, they were reflected in subsequent years of the use of the architecture. This phenomenon, in relation to the housing complex in Pessac (1925) was analyzed by Charles Jencks. In his analysis, he compared the original state of the complex and the alterations made to it by users after 1969. He described the changes in architectural form as follows: “Ground floors were walled up, pitched roofs were added, the ribbon windows were divided up, terraces were turned into extra bedrooms, and a great number of signs which connoted “security,” “home,” “ownership” were placed all over the exterior, thus effectively destroying the Purist language” (C. Jencks, 1984, p. 54). Similar phenomena also apply to many other architectural projects (Fig. 2).

3.2. “Open form” architecture of late Modernism

In 1928, the Congrès International d’Architecture Moderne (CIAM) was established, an international organization whose goal was to unite efforts that developed and promoted the idea of modern architecture. The organization was ultimately dissolved in 1959 in Otterlo. Among the various reasons behind its dissolution, the primary one was the ideative crisis of Modernism and the appearance of a new generation of architects who laid the foundation for an evolution of Modernism and the emergence of currents such as Structuralism, Brutalism and Metabolism. One of the main axes of the ideological conflict was that these architects negated the “idea of Platonic form” and proposed solutions that would allow for it to be at least partially changeable.

Team 10 was a working group of young architects that formed during preparations for the tenth CIAM congress in Dubrovnik in 1956. It consisted primarily of European architects who laid the foundations for the evolution of Modernism. Two Dutch architects: Aldo van Eyck and Jaap Bakema played an important role in this ideological transformation. In 1962, Aldo van Eyck wrote the Team 10 Primer, in which, in a poetic form, he encapsulated the following postulates: “Space has no room, time not a moment for man. He is excluded. In order to ‘include’ him – help his homecoming – he must be gathered into their meaning. (Man is the subject as well as the object of architecture.) (...) Space and time must be opened – interiorized – so that they can be entered; persuaded to gather man into their meaning – include him” (C. Jencks, K. Kropf, 2013, p. 44–45).

The notion of “openness” and how this openness should be understood and articulated in urban and architectural space became crucial to the new architectural theory. Aldo van Eyck became a leading representative of Structuralism in contemporary architecture. He was, among others, the author of the Amsterdam Orphanage (1960), the Sculpture Pavilion in Arnhem (1966) and of a house in Zwolle (1977). His architectural solutions were based on cuboid masses, which were layered and thus formed autonomous structures that allowed for their partial transformation. The work of Alison and Peter Smithson who were pioneers of European Brutalism also occupies an important position both in the theory and practice of the “open form.” Apart from a reference to honesty which was expressed in, among other things, exposing construction materials, they developed the idea of dividing space into service and serviced space. These principles found their fullest reflection in the design of the Robin Hood Gardens housing complex (1972). In it, they used the idea of spatial division both in the urban layout, where they took on the form of zones: the access road, parking, housing buildings, and the central public space, and in the architectural layout, which took on a scheme of circulation galleries and the units they serviced.

The idea of dividing spaces based on different uses in was also applied by another member of Team 10, Polish architect Oskar Hansen, for instance in the design of the Przychówek Grochowski housing estate in Warsaw (1963). In the case of Oskar Hansen, it should be mentioned that he

introduced the notions of the micro and macroscale into theory. In terms of spatial development and urban planning, he formulated the Linear Continuous System (LSC), while in terms of architectural solutions he postulated the ideas of open form. Another important element of his theory was time, its mutability, as well as the assumption of the necessity of the “incremental growth of space.” Hansen explained his ideas as follows: “The notion of the fourth dimension has been so confused by many people, that it is outright awful to discuss it! (...). It is in fact very simple, space-time is what one experiences when going inside from outside – it is like a film – spaces come one after another like images... This means composing various elements of space in reference to the human ability to understand space” (O. Hansen, 2004, p. 175).

The Japanese Metabolism group founded by Kenzo Tange presented an original approach to changeability and openness. The novelty of their theories was based on an attempt at an alternative understanding of architecture’s development and its changeability, which they modeled after nature and its processes. These ideas were described, among others, by Itsuko Hasegawa. This is how she explained her Metabolist worldview, in which human activity and technology should stem from the world of nature: “One of my aims is to reconsider architecture of the past, which was adapted to the climate and the land and permitted human coexistence with nature, and to see human beings and architecture as part of the earth’s ecosystem. (...) I believe any new building must make up for the topography and space that is altered because of its introduction and help create a new nature in the place of the one that used to be there” (C. Jencks, K. Kropf, 2013, p. 140–141).

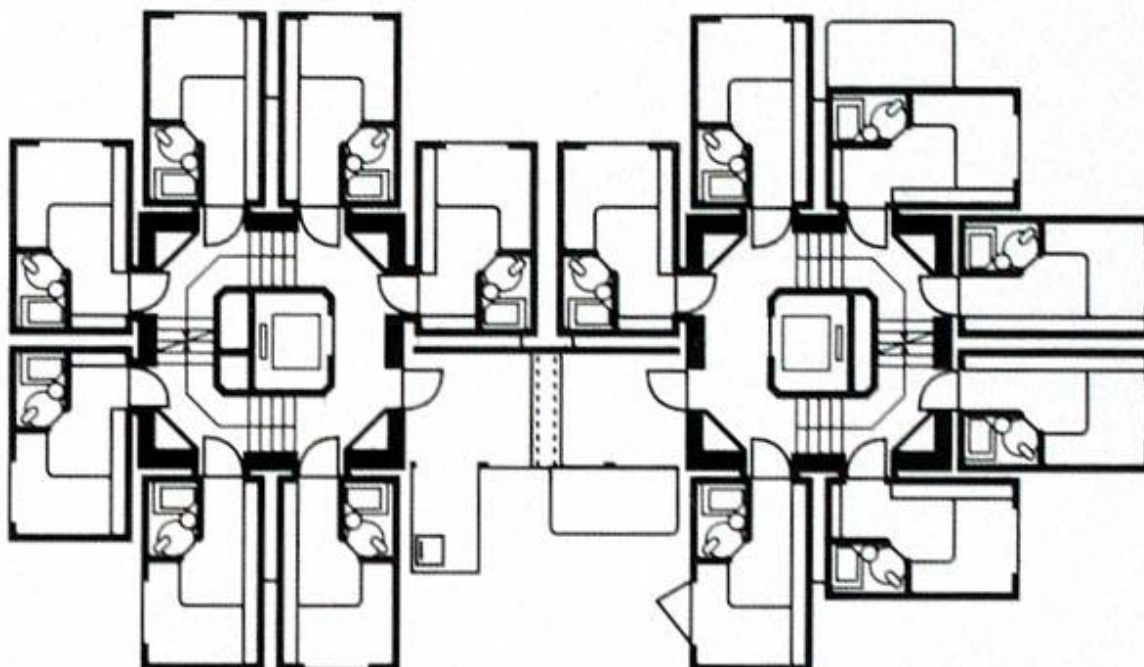

Fig. 3. Kisho Kurokawa, Nakagin Capsule Tower (1972), Tokyo. The building’s floor plan was designed using Metabolist methodology, which featured permanent tower cores, while variable elements (subject to participation) came in the form of capsules. Source: Kurokawa Kisho. 2021

Ryc. 3. Kisho Kurokawa, Nakagin Capsule Tower (1972), Tokio. Rzut budynku zaprojektowany zgodnie z metodologią metabolizmu, w której elementem stałym były trzony wieże, a zmienne (podatne na partycypację), miały być kapsuły. Źródło: Kurokawa Kisho. 2021

The practical implementation of the “open form” in many currents of late Modernism had a diverse range of variants but was characterized by many similar assumptions. The formalism distinctive of Modernism was employed in all currents, and it manifested itself in the use of geometric, usually cuboid forms. The postulated changeability referred essentially not only to the freedom to implement a new form, but rather merely created potential for a future change in use. Another feature was the introduction of spatial zoning and its division into permanent elements that could not be changed, and mobile elements that could be partially corrected by future users.

Unfortunately, from a practical use perspective, “open form” solutions deserve critical assessment. Examples of design assumptions missing the mark with practice include the decisions to demolish two of the most famous buildings of this current: the Robin Hood Gardens housing complex (1972) in London and the Nakagin Capsule Tower in Tokyo (1972). The fact that, despite Kisho Kurokawa’s inclusion of an option to change the capsule layout in the Nakagin Tower, it had not been used even once during the five decades of the building’s operation. This demonstrates the practical constraints of this design method (Fig. 3).

3.3. Postmodernist complexity and folk character

Postmodernism became a turning point in worldview and the relation between the architect, the architecture they created, and the user, as the co-creator of the work. Robert Venturi and Denise Scott Brown introduced notions like “complexity,” “contradiction,” “symbol” and “vernacular” into architectural discussion. They redefined the relation between the architectural avant-garde and plebeian culture. They attacked Modernism as a current that became cut off from folk tradition. They articulated their views as follows: “Modern architecture has not so much excluded the commercial vernacular as it has tried to take it over by inventing and enforcing a vernacular of its own, improved and universal. It has rejected the combination of fine art and crude art. The Italian landscape has always harmonized the vulgar and the Vitruvian” (R. Venturi et al., 2013, p. 20–21).

The attitude of historicism, which in urban design and architecture largely saw merely a transposition of historical and thus well-tested models, became a radicalization of the original Postmodernist ideas. On the grounds of European city development theory, such views were expressed by Leon and Rob Krier. Rob Krier defined the relations between new architecture and history as follows: “Every new urban building must obey the overall structural logic and provide a formal answer in its design to pre-existing spatial conditions! Knowledge gained over the course of centuries carries a certain conviction which we cannot allow to go unnoticed ... There are almost no further discoveries to be made in architecture” (C. Jencks, K. Kropf, 2013, p. 85–86). The consequence of these assumptions led to Leon Krier’s theory and the current of New Urbanism that he established. The solution promoted by New Urbanism, which is still an active current, did assume their design by professional architects, but they were to deliberately use plebeian forms.

Postmodernism was an architectural current that included a wide array of attitudes. From the perspective of participation, those that especially deserve to be highlighted include the achievements of Ralph Erskine and Lucien Kroll. Ralph Erskine began his career in Team 10 but departed from Modernism in favor of architecture composed via collage, which accounted for individual user contributions. His most famous design was the Byker Wall estate (1976) in Newcastle. During construction, the architects opened their office in a plant shop, encouraging residents to consult with them and to introduce changes to their houses. Belgian architect Lucien Kroll became famous for the design of the Faculty of Medicine for Leuven University (1970–1976). Riding the wave of protest that swept through student communities towards the end of the 1960s, the architect invited students of the faculty to cooperate. The building stood out via its apparently random form, which was actually the result of the actions of individual users. Later on, Kroll designed proposals of remodeling Modernist housing estates, where he tried to introduce new, often vernacular architectural forms with the help of their inhabitants (Fig. 4).

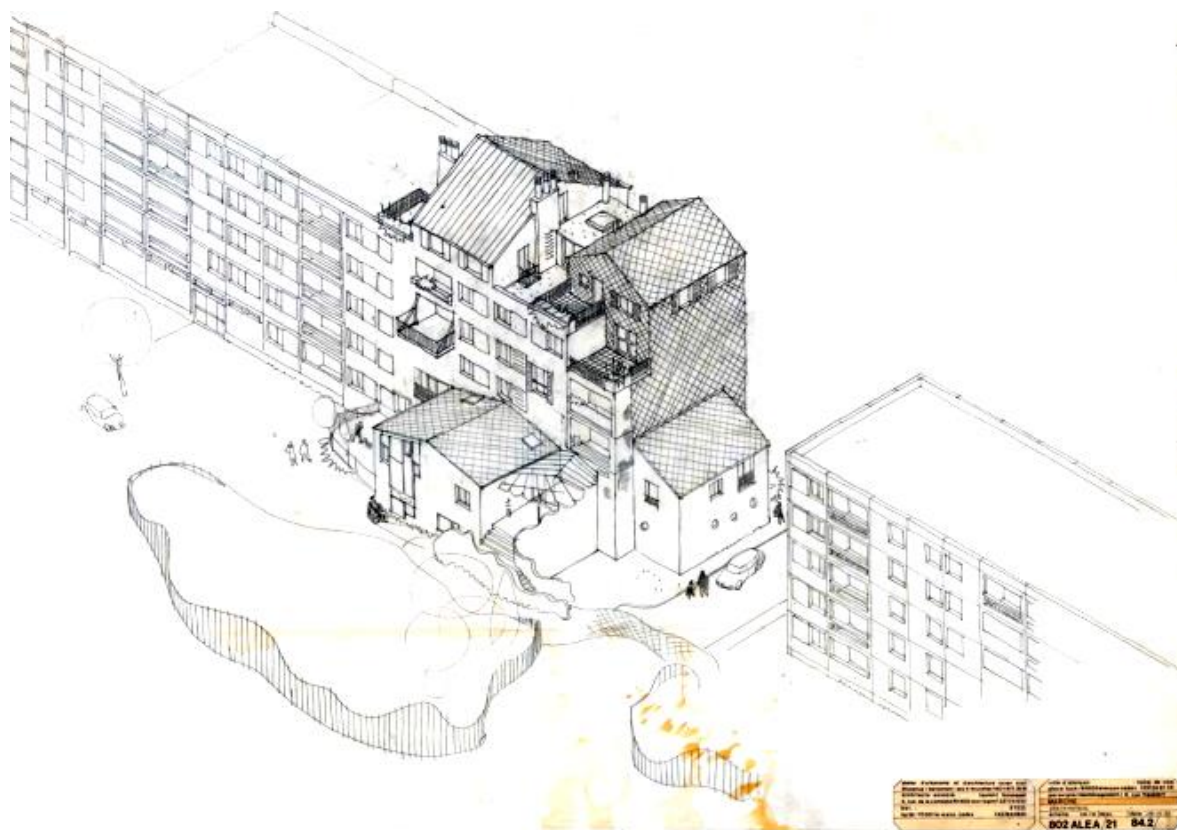

Fig. 4. Lucien Kroll, design sketch of the transformation of the Modernist Alençon estate in Normandy (1978). Kroll's designs and proposals, especially in the field of transforming Modernist housing estates, had become an inspiration for many solutions that set out to remodel similar spatial layout already in the 1990s and in the early twenty-first century. Source: Kroll L. 2018

Ryc. 4. Lucien Kroll, szkic projektowe przekształcenia modernistycznego osiedla Alençon w Normandii (1978). Projekty i koncepcje Krolla, szczególnie w zakresie przekształceń modernistycznych osiedli mieszkaniowych, stały się już w latach 90. XX w. i na początku inspiracją XX w. dla wielu rozwiązań przekształcających podobne układy przestrzenne. Źródło: Kroll L. 2018

To summarize the contribution of Postmodernism to expanding participation phenomena, we must highlight its outright revolutionary attitude to vernacular and plebeian architecture, created by non-professionals. Furthermore, in certain designs, architects included future users in their work, which was reflected in design methodology. In this context, this period can be seen as a breakthrough that opened new participative perspectives in contemporary architecture.

3.4. Examples of participation in architectural design in the early twenty-first century

In the early twenty-first century, we can observe an even greater intensity in the parallel presence of various architectural currents. There is no leading tendency, and creative attitudes are based on different ideas and employ a diverse range of design methodologies. Avant-garde currents include the New Modern, parametric architecture, architecture inspired by ecology and sustainable development, architecture inspired by engineering and technology, and an architecture of the widely understood continuation of cultural tradition, including the New Vernacular. Participation as a creative stance is not a part of any specific stylistic current at present. At the same time, for technological reasons, it is typically tied more with vernacular currents or simplified Modernist forms and pertains to design that uses advanced design and construction technologies to a lesser degree.

While attempting to identify contemporary innovative areas of relations employ participation in design methodology, two currents merit specific attention:

- The New Vernacular, which has developed in an especially novel way in Asia, Africa and South America;
- Housing architecture designed as a part of social programs.

3.4.1. New Vernacular associated with participation in Asia, Africa and South America

Vernacular architecture is tied with participative processes in a natural manner. Its “folk form” stems from local traditions that, especially in closed communities, were an element of their identity. In the early twenty-first century, the combination of localness with the culture of globalization, especially outside Europe, led to interesting cases called the New Vernacular. Projects built in this current were supervised by professional architects who had traditional academic education, but their execution was in the hands of local communities, which influenced the originality of their forms.

The most well-known example of this creative path is Diébédo Francis Kéré. This architect from Burkina Faso received a traditional education at the Technical University of Berlin. He operates his office out of Berlin, but the phenomenon of his work is associated with his return to Burkina Faso and the development of the community from the settlement of Gando. He designed, among others a primary (2001) and secondary school along with houses for teachers and the necessary infrastructure (2011) for this locality. He initiated similar projects in other localities in Burkina Faso, including the construction of the secondary school in Dano (2007). Local communities worked directly on executing these projects. For the purposes of executing them, Kéré created an original formal language that combined vernacular tradition and contemporaneity. In some projects, he used local laterite stone as the main wall material, while in others he used a historical technology of processing sand and clay. However, he fluidly combined these elements with the application of reinforced concrete (structural columns), and steel roofs, whose original construction allows for ventilating the buildings and largely defines the originality of Kéré’s architecture.

In 2022, Diébédo Francis Kéré was awarded the Pritzker Prize. The selection of this architect for the prize appears to be a testament to the jury’s appreciation of the unique way in which his architecture is built, and which is tied to participation, as well as of its formal language. In the citation, the jury gave this motivation for its choice: “Francis Kéré’s entire body of work shows us the power of materiality rooted in place. His buildings, for and with communities, are directly of those communities – in their making, their materials, their programs and their unique characters. They are tied to the ground on which they sit and to the people who sit within them. They have presence without pretense and an impact shaped by grace” (Pritzker Architecture Prize Jury, 2022). This citation is a synthesis of values that flow from the emergence of the New Vernacular as combined with participation. The following features can be listed as core to this current:

- the architecture is rooted in the place it is built;
- functions that stem from public needs are provided;
- the use of local materials and construction techniques;
- the development of original formal solutions;
- binding communities together.

Similar strategies are also used in other projects. The firm 1+1>2 Architects which operates in Vietnam has its own original contributions in this respect. Their projects include the Ta Phin Community House (2012). This project was built in a small locality and in terms of function is a combination of a handicrafts exposition, a small library, an information point and a meeting space and agricultural training spot. The traditional Dao scarf was the formal inspiration behind its design. The building was made from stone, unburnt brick and wood sourced from manufacturing waste, and is an interesting combination of the localness and cubic character of the form, distinctive for the contemporary New Modern. Another project by the group is the Suoi Re Community House (2010), which includes a kindergarten, a library and a meeting space in the village. The mass of the building was designed to use stone, earth, bamboo and leaves, and in this case combines vernacular architec-

ture with the formalism of Modernism. Other designs by 1+1>2 Architects include the Cam Thanh Community House (2015), which is a training space, a space for local cultural activity and promoting eco-friendly agriculture, or the formally avant-garde Chieng Yen Community House (Fig. 5).

Fig. 5. 1+1>2 Architects, Chieng Yen Community House (2015) in Vietnam. Material solutions typical of Southeast Asia, Africa and South America. Combination of traditional local materials and construction techniques (structures made of wood, bamboo and reeds) with contemporary materials and construction technologies (reinforced concrete, ceramic brick). Original formal hybrids are produced as a result of these combinations. Source: Griffiths A. 2019

Ryc. 5. 1+1>2, Dom Wspólnoty Chieng Yen (2015) w Wietnamie. Rozwiązania materiałowe typowe dla nowego wernakularyzmu Azji Południowo-Wschodniej, Afryki i Ameryki Południowej. Połączenie tradycyjnych lokalnych materiałów i technik budowlanych (konstrukcje z drewna, bambus, trzcina), ze współczesnymi materiałami i technologiami budowlanymi (żelbet, cegła ceramiczna). W efekcie tych powiązań powstają oryginalne hybrydy formalne. Źródło: Griffiths A. 2019

Similar participative projects are executed in the countries of South America. Examples of such projects can include the Turrialba Culture and Education Center (2014) in Costa Rica by Entre Nos Atelier, or the Afro-Brazilian Community Center in Camburi (2018) by CRU! Architects. In both of these cases, the projects were carried out with the cooperation and to satisfy the needs of the local community, and architects creatively combined traditional construction materials (such as wood or bamboo) with cheap industrial products (distinct steel roofs).

3.4.2. "Incremental" housing architecture

One of the greatest contemporary civilizational problems is the lack of affordable housing that would be accessible to a wide segment of society.¹ The foundations for these solutions, apart from architectural aspects, were financial, legal and organizational matters.

In this context it is worth highlighting the innovative actions of architects in South America. Their pioneer is another Pritzker Prize laureate, Chilean architect Alejandro Aravena. His Aravena design

¹ The housing problem was one of the foundations for the development of contemporary architecture. Modernist architects focused on developing optimal urban and architectural design solutions while ignoring the aspect of participation.

company and the Elemental design collective created and freely shared their housing designs. They described their ideas as “incremental housing.” The idea of dwellings that can be extended by their residents is not new and was developed already by German Modernist architects in the inter-war period. However, Aravena proposed a different construction model. In his proposal, the government finances the construction of “one half of a good house,” and the next half is built by the residents themselves (A. Aravena, A. Iacobelli, 2013, p. 159). The authors of the proposal attempted to creatively take advantage of the spontaneous phenomenon of building dwellings that are constructed both in cities (favelas) and in rural areas, something that is quite prevalent in South America. Aravena and his associates used similar principles to construct housing estates in Chile: Quinta Monroy (Fig. 6, 2003), Lo Barnechea (2008), Villa Verde (2010) and Monterrey in Mexico City (2010). Another similar project was the social house in Pinotepa Nacional (Mexico, 2018). The building, with a floor area of 51 m², was designed by Hector Delmar Arquitectura and M+N Diseno so as to meet basic utilitarian standards. However, it should be observed that such projects are designed using basic construction techniques and materials so that building them can be relatively cheap and achievable using simple methods, typically applied by the users themselves.

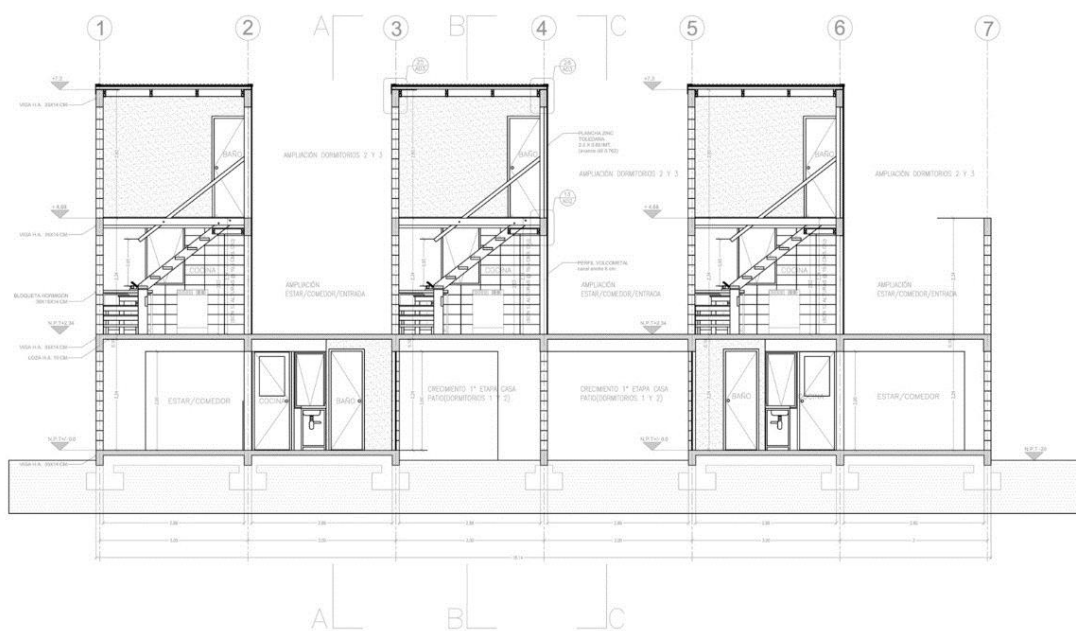

Fig. 6. Alejandro Aravena and the Elemental design collective, cross-section of the Quinta Monroy housing complex (2003) in Chile. The first housing complex was built by Alejandro Aravena and the Elemental design collective using the “incremental housing” idea. The buildings were designed as row houses so as to leave space for the houses’ “incremental growth.” At present, most of these spaces have already been built-up, mostly using makeshift methods.

Rys. 6. Alejandro Aravena i kolektyw projektowy Elemental, przekrój przez zespół mieszkaniowy w Quinta Monroy (2003) w Chile. Pierwszy zespół mieszkaniowy zrealizowany przez Alejandro Aravena i kolektyw projektowy Elemental z zastosowaniem idei „domu przyrostowego”. Budynki zaprojektowane w układzie szeregowym, w taki sposób aby pomiędzy poszczególnymi sekcjami pozostawić przestrzeń „na przyrost domu”. Obecnie znaczna część tych przestrzeni została już zabudowana, najczęściej z wykorzystaniem chałupniczych metod. Source / źródło: Elemental, 2003

4. CONCLUSIONS

Participation in the design of contemporary architecture is currently seen by some social movements and architects as something desirable and even obvious, and essentially has a relatively short history. Introducing participation into design methodology was tied with the wider aspect of doctrinal changes in contemporary architecture. In some cases, it was participation that also became the axis of stylistic change.

From the perspective of the last six decades of the development of contemporary architecture, we can distinguish four major tendencies that formed thresholds that expanded participation:

- 1) the introduction of the idea of open form;
- 2) acceptance of complexity and eclecticism as elements that build architectural forms;
- 3) the New Vernacular;
- 4) architecture as binding communities and economic aid.

1) The open form

The idea of the “open form” as a creative attitude that is in opposition to the “closed form,” equated with forbidding the possibility of changing an architectural composition, originated in the architecture of late Modernism. The introduction of this theory should also be interpreted as an attempt at overcoming the monopoly of the architect as the sole demiurge who shapes space. It was a methodological attempt at creating an “institutionalized field for possible change.” It resulted in design solutions that introduced permanent and changeable elements and defining boundaries that could be filled in by user expression. Architectural practice nevertheless questioned this attitude and the constraining of freedom to such a small space turned out to be too narrow. Initiating the process of the deliberate inclusion of participation in architectural design became a breakthrough element, essential from a perspective of historical change.

2) Complexity and eclecticism

Postmodernism dispelled the myth of the building as a “monumental creation” and a finished work, and partially sanctioned the participation of users in the creative process. In a section of its methodology, Postmodernism propagated luddite models and formal randomness. Unfortunately, architectural practice once again verified a portion of these methodological assumptions, redirecting Postmodernism’s main currents toward an ordered architecture, and weakened the significance of the vernacular. In this current, social aspects were also only weakly reflected, as was the use of architecture in activation processes. From a historical perspective, we must highlight the rank of this current, which altered the roles of the architect and the user and laid the groundwork for a new interpretation of form as a complex creation that is ideatively non-uniform.

3) The New Vernacular

Vernacular architecture was mostly rejected by Modernism and only partially accepted by Postmodernism. In the works of Postmodernists, it was present primarily in the aspect of decorum and as a symbolic element instead of as a structural idea. This tendency would be broken only by New Vernacular projects of the first two decades of the twenty-first century, especially in works designed outside of Europe, based on a participation conducted in closed local communities. The effect of this change was the construction of original formal solutions that are rooted in the place they are built and utilize local materials and construction techniques, and their construction results from authentic public needs.

4) Architecture as binding communities and providing economic aid

One of the main goals of public participation is to form communities. The desire to program architectural design process so that this effect could be achieved had been present to varying degrees since the beginnings of participation–contemporary architecture relations. However, it appears that only now, when this phenomenon has taken on a new context, this postulate appears to be more realistic. Participative architecture of public and housing buildings becomes an element of social policy and aid, which bind local communities in a world undergoing globalization.

EWOLUCJA FORMY W AWANGARDOWEJ ARCHITEKTURZE WSPÓŁCZESNEJ W KONTEKŚCIE PROCESÓW PARTYCYPACJI SPOŁECZNEJ

1. WSTĘP

Organizacja przestrzeni dla potrzeb życia ludzi rozwija się od początków architektury dwoma równoległymi torami. Główny nurt obejmuje architekturę rozumianą jako świadomą twórczość realizowaną przez profesjonalnych architektów i jej wykonawców. Drugi to architektura tworzona bez pomocy architektów, realizowana najczęściej przez samych jej użytkowników. Współcześnie postępujące zjawiska profesjonalizacji procesów budowlanych doprowadzała w znacznej części realizacji do marginalizacji wpływu użytkowników na formę budynku. Równocześnie jednak w części środowisk architektonicznych od kilku dziesięcioleci zaistniała potrzeba projektowania partycypacyjnego, uwzględniającego włączanie użytkowników w proces projektowania, realizacji, a także przekształceń w czasie użytkowania obiektu. Przyjęcie założenia zgodnie z którym użytkownik ma wpływ na przekształcenie formy architektonicznej, wymaga przyjęcia odpowiedniej metodologii projektowej. Jak wynika z analizy współczesnych rozwiązań, które uwzględniały procesy partycypacyjne, do ich realizacji przyjmowano w ciągu ostatnich sześciu dziesięcioleci zróżnicowane podstawy metodologiczne, co przyczyniło się do powstania zróżnicowanych rozwiązań formalnych.

Za moment przełomowy w zdefiniowaniu przez część profesjonalnych środowisk architektonicznych konieczności uwzględnienia procesów partycypacyjnych w projektowaniu architektury współczesnej, uznać należy przełom lat 50. i 60. XX w. W okresie tym doszło do zakwestionowania części klasycznych idei modernistycznych, które wypracowano w początkach XX w. i powstaniu kierunków związanych ze strukturalizmem i brutalizmem. W metodologii projektowania części kierunków późnego modernizmu zakładano możliwość zmiany formy obiektu w czasie jego użytkowania. Prawdziwym przełomem ideowym w tym zakresie stało się jednak stworzenie podstaw ideowych postmodernizmu. Postmodernizm w części swoich nurtów postulował odejście od pomnikowości i arbitralności formy architektonicznej (Rys. 1), proponując jako alternatywę jej narastanie, sprzeczność, wieloznaczne kodowanie, a w konsekwencji podatność na przekształcenie. Wyczerpywanie się idei postmodernizmu jako głównego nurtu w architekturze współczesnej doprowadziło od lat 90. XX w. do ponownych zmian także w zakresie relacji architektury z użytkownikiem. W pierwszych dwóch dziesięcioleciach XX w. w twórczości architektonicznej obserwować można kontynuację wcześniejszych idei partycypacyjnych, ale także pojawienie się nowatorskich tendencji.

2. TEMAT I PRZYJĘTA METODA BADAWCZA.

W opracowaniu podjęto próbę analizy i systematyki związków zachodzących pomiędzy ideami architektonicznymi związanymi z procesami partycypacji, a formą awangardowej architektury współczesnej. Jako początek badanego okresu określono przełom lat 50. i 60. XX w. i związany z tym kryzys klasycznych idei modernistycznych, którego zwieńczeniem stało się rozwiązanie CIAM. Jako koniec badanego okresu wyznaczono drugie dziesięciolecie XXI w. W odniesieniu do części rozwiązań, które powstały w początkach badanego okresu, ze względu na istniejący dystans czasowy, analizie poddano także historię użytkowania obiektów i ich stan współczesny.

Przyjęta metoda badawcza polega na ocenie teorii i praktyki w głównych analizowanych okresach stylistycznych. Ocenie podlegały kierunki architektoniczne, w których partycypacja stanowiła jeden

z elementów świadomej metodologii projektowej. Dla potrzeb analiz wyróżniono trzy główne okresy stylistyczne: późny modernizm, postmodernizm, architektura początków XXI w. w zakresie idei i rozwiązań uwzględniających partycypację. Badaniu poddano zarówno wybrane manifesty i teksty ideowe, jak i wybrane dzieła architektoniczne. W analizie uwzględniono opracowania z zakresu teorii architektury, dotyczących wybranych kierunków architektury współczesnej. Szczególną pozycję w tym zakresie zajmują opracowania autorstwa Charlesa Jencksa. W zakresie pozycji stanowiących próbę syntezy relacji architektury współczesnej i partycypacji wymienić można *Architecture, Participation and Society* autorów Paula Jenkinsa i Leslie Forsyth (Jenkins P., Forsyth L., 2009), czy też *Architecture and Participation* pod redakcją Petera Jonesa, Doina Petrescu, Jeremiego Tilla (Blundell Jones P. Petrescu D., 2005).

3. GŁÓWNE TENDENCJE STYLISTYCZNE W AWANGARDOWEJ ARCHITEKTURZE WSPÓŁCZESNEJ W KONTEKŚCIE PARTYCYPACJI

Wyróżniając główne tendencje stylistyczne awangardowej architektury współczesnej w kontekście partycypacji, podkreślić należy znaczenie trzech okresów:

- 1) architektury późnego modernizmu, jako próby reformy idei modernistycznych w perspektywie partycypacyjnej;
- 2) postmodernizmu; jako kierunku kontestującego modernizm i w części programowo włączającego użytkowników w procesy projektowania i realizacji architektury;
- 3) architektury z początków XXI w., ze szczególnym akcentem na zjawiska związane z powstawaniem architektury mieszkaniowej, oraz wykorzystaniem form wernakularnych w architekturze Afryki, Azji i Ameryki Południowej.

3.1. Architektura „platońskiej formy” klasycznego modernizmu

Architektura klasycznych twórców modernistycznych w większości przypadków nie zakładała możliwości jej przekształceń w trakcie jej użytkowania. Projektowane formy miały charakter skończonej kompozycji architektonicznej, w której wprowadzanie zmian, mogło prowadzić do wypaczenia idei i nie było uwzględniane w procesie projektowym. Zjawisko to w odniesieniu do twórczości Ludwiga Miesa van der Rohe opisał Charles Jencks: *Problem Miesa van der Rohe zarówno dla krytyków, jak i dla użytkowników jego architektury polega na tym, że stawia on żądanie całkowitego podporządkowania się platońskiej wizji świata w celu właściwej oceny jego dzieła* (Jencks Ch., 1987, s. 110). Przedstawiona przez Jencksa zasada może być rozszerzona na szerszy krąg architektów klasycznego modernizmu. W swej teorii i praktyce posługiwali się pojęciami abstrakcyjnymi, takimi jak przestrzeń, płaszczyzna, prosta, szczerokość materiału, ekspozycja konstrukcji i nie zakładali w swych projektach możliwości przekształceń. W projektach opartych o „idee platońskiej formy” problemem były nawet elementy techniczne, które wyłamywały się z abstrakcyjnego porządku. W tym kontekście Charles Jencks analizując projekt Parku Lafayette w Detroit autorstwa Ludwiga Miesa van der Rohe. Zauważa on, że (...) *wywietrzniki łazienek, anteny telewizyjne itp. niweczą pretensjonalność doskonałej formy* (Jencks Ch., 1987, s. 111).

Jako przykład pokazujący zakres akceptowalnej przez modernistów partycypacji, może posłużyć wczesny projekt ideowy Le Corbusiera „Immeubles-villas” z 1922 r. (Hilberseimer L., 1927). W projekcie tym, który był rodzajem idealnej wielorodzinnej willi mieszkaniowej, zestawiał on kształcie litery „C” charakterystyczne dla swych rozwiązań mieszkania-cele, które zwieńczył loggiami. Le Corbusier zakładał, że użytkownicy będą mogli jedynie swobodnie „przekształcać” powierzone im loggie, wprowadzając w nie zieleń i własne elementy dekoracji architektonicznych. Pouczające w tym względzie okazało się zestawienie idei i praktyki. Praktyczna realizacja idei celkowych mieszkań z loggiami, które stanowić miały ekwiwalent przydomowego ogrodu, nastąpiła w twórczości Le Corbusiera w projekcie Jednostki Marsylskiej (1947). Ze względów pragmatycznych w projekcie ograniczono szerokość loggii, eliminując tym samym także swobodę działań użytkowników. Wątek ten rozwija Charles Jencks: *„Koncepcja kolorystyki ścian loggii jest wynikiem błędu w projekcie podziałów okiennych, powstałego w czasie nieobecności Le Corbusiera w pracowni. (...) Kolor przypadkiem spełnia jeszcze inne zadanie, którym jest pomniejszenie skali tego gigan-*

tycznego bloku (Jencks Ch., 1987, s. 32). Powyższy przypadek pokazuje, że początkowe idee, które mogły mieć znamiona partycypacyjne, zastąpione zostały przez „wielką wizję”, której elementem stało się zaprojektowanie trwałej kolorystyki obiektu.

Należy podkreślić, że o ile moderniści nie uwzględniali w swoich projektach procesów partycypacyjnych, to byli pionierami kolektywnego projektowania. Idei tej szczególnie oddał się Walter Gropius. Kolektywizacja procesów projektowych wprowadzona była już przez niego w Szkole Bauhaus, a w odniesieniu do własnej praktyki rozwinął ją w Stanach Zjednoczonych w biurze projektowym The Architects Collaborative (TAC), które stworzone zostało w oparciu o absolwentów Uniwersytetu Harvard (Giedion S., 1968, s. 539). Kolektywizacja procesu twórczego przybrała w krajach Bloku Wschodniego po II wojnie światowej najważniejszą, a czasem wręcz jedyną formę organizacji procesu projektowania architektonicznego. W Polsce na podstawie Zarządzenie Ministra Odbudowy z dnia 18 września 1948 r. wydano rozporządzenie Ministra Skarbu i Prezesa Centralnego Urzędu Planowania o utworzeniu przedsiębiorstwa państwowego pod nazwą *Centralne Biuro Projektów Architektonicznych i Budowlanych - przedsiębiorstwo państwowe wyodrębnione* (M.P. 1948 nr 71 poz. 609). Po przemianach ustrojowych przełomu lat 80. i 90. XX w. przeważająca większość państwowych biur projektowych przestała istnieć.

W ocenie relacji klasycznego modernizmu i partycypacji należy podkreślić praktyczną rolę procesów partycypacyjnych w użytkowaniu architektury. Choć nie były one uwzględniane w metodologii projektowej, to jednak znalazły odbicie w kolejnych latach użytkowania tej architektury. Zjawisko to w odniesieniu do projektu osiedla mieszkaniowego w Pessac (1925) autorstwa Le Corbusiera analizuje Charles Jencks. W swej analizie porównał on stan pierwotny osiedla i przekształcenia, jakim poddane zostało ono przez użytkowników po 1969 r. W następujący sposób opisuje on zmiany formy architektonicznej: „Zabudowano partery, podwyższono dachy, podzielono wstęgowe okna, tarasy przerobiono na dodatkowe sypialnie, a na zewnątrz dodano szereg elementów oznaczających „bezpieczeństwo”, „dom”, „własność” – w ten sposób radykalnie niszcząc język puryzmu (Jencks Ch., 1984, s. 54). Podobne zjawiska dotyczą także wielu innych realizacji architektonicznych (Rys. 2).

3.2. Architektura „formy otwartej” późnego modernizmu

W 1928 r. zawiązano Congrès International d'Architecture Moderne (CIAM), międzynarodową organizację, której celem było scalenie wysiłków rozwijających i promujących idei nowoczesnej architektury. Organizacja została ostatecznie rozwiązana w 1959 r. w Otterlo. Pośród różnych przyczyn zakończenia jej działalności za naczelną uznać należy kryzys ideowy modernizmu i pojawienie się nowej generacji architektów, którzy stworzyli podwaliny pod ewolucję modernizmu i powstanie takich kierunków jak strukturalizm, brutalizm i metabolizm. Jedną z głównych osi ideowego sporu stało się zanegowanie przez tych architektów „idei platońskiej formy” i zaproponowanie rozwiązań, które pozwalałyby na choć częściową jej zmienność.

Team 10 to robocza grupa młodych architektów, która powstała w czasie przygotowań do X kongresu CIAM w Dubrowniku w 1956 r. Skupiała ona w przeważającej części europejskich architektów, którzy stworzyli podstawy pod ewolucję modernizmu. Ważną rolę w ideowej transformacji odegrali w niej dwaj holenderscy architekci: Aldo van Eyck i Jaap Bakema. Aldo van Eyck w 1962 r. stworzył *Elementarz Team 10*, w którym w poetyckiej formie zawarł m.in. następujące postulaty: „W przestrzeni nie ma miejsca, czasu, ani nawet chwili dla człowieka. Jest on wykluczony. Żeby go „włączyć” – pomóc w powrocie do domu – musi zostać wciągnięty w znaczenie. Człowiek jest zarówno przedmiotem, jak i podmiotem architektury(...). Przemysł i czas muszą być otwarte – zawierać się w sobie – żeby można było do nich wejść, zdecydowanie włączając człowieka w ich treść” (Jencks Ch., Kropf K., 2013, ss. 44-45).

Kluczowym dla nowej teorii architektury stało się pojęcie „otwartości” i tego jak ową otwartość rozumieć i artykułować w przestrzeni urbanistycznej i architektonicznej. Aldo van Eyck stał się wiodącym przedstawicielem strukturalizmu w architekturze współczesnej. Był on autorem m.in. Domu Dziecka w Amsterdamie (1960), Pawilonu Rzeźby w Arnhem (1966) i domu w Zwolle (1977). Jego rozwiązania architektoniczne oparte były o prostopadłościenną bryłę, które poprzez nawarstwienia tworzyły autonomiczne struktury, pozwalające na ich częściowe transformowanie. Ważne miejsce

zarówno w teorii, jak i praktyce „otwartej formy”, zajmuje twórczość Alison i Petera Smithsonów, którzy byli pionierami europejskiego brutalizmu. Poza odwołaniem do szczerości wypowiedzi, której wyrażało się m.in. w eksponowaniu materiałów budowlanych, rozwinęli oni idee podziału przestrzeni na obsługiwaną i obsługującą. Zasady te w najpełniejszej formie znalazły odzwierciedlenie w projekcie zespołu mieszkaniowego Robin Hood Gardens (1972). Zastosowali w nim idee podziału przestrzeni zarówno w układzie urbanistycznym, której przyjęły one formę kolejnych stref: ulicy dojazdowej, obsługi parkingowej, budynków mieszkalnych i centralnej przestrzeni publicznej, jak i w układzie architektonicznym, który przyjął schemat komunikacyjnych galerii i obsługiwanych przez nie mieszkań.

Idee rozdziału przestrzeni wynikających ze zróżnicowanych funkcji w swoich projektach, m.in. projekcie osiedla Przyczółek Grochowski w Warszawie (1963), rozwinął inny członek Team X, polski architekt Oskar Hansen. W przypadku Oskara Hansena wartym podkreślenia jest wprowadzenie do jego teorii pojęć skali makro i mikro. W zakresie zagospodarowania przestrzennego i urbanistyki stworzył on idee *Linearnego Systemu Ciągłego* (LSC), natomiast w zakresie rozwiązań architektonicznych postulował idee *formy otwartej*. Ważnym elementem jego teorii stał się czas, jego zmienność, a także założenie konieczności „narastania przestrzeni”. Hansen w taki oto sposób wyjaśnia swe idee: *„Pojęcie czwartego wymiaru zostało tak zagmatwane przez wielu ludzi, że wręcz okropnie jest o tym rozmawiać! (...). Faktycznie to bardzo proste: czasoprzestrzeń to to, czego doświadczają się wchodząc do wewnątrz z zewnątrz – to jak film – przestrzenie następują po sobie jak obrazy.... To oznacza komponowanie różnych elementów przestrzeni w odniesieniu do ludzkich możliwości rozumienia przestrzennego”* (Hansen O., 2004, s.175).

Oryginalne podejście do zmienności i otwartości prezentowała założona przez Kenzo Tange japońska grupa Metabolism. Nowatorskość ich teorii wynikała z próby alternatywnego pojmowania rozwoju architektury i jej zmienności, będącej przez nich wzorowanej na naturze i zachodzących w niej procesach. Idee te opisane zostały m.in. przez Itsuko Hasegawę. W taki oto sposób wyjaśniała ona swój metabolistyczny światopogląd, w którym to ludzka aktywność i technologia powinny według niej wynikać ze świata przyrody: *„Jednym z moich celów jest ponowna refleksja nad tradycyjną architekturą. Była ona dostosowana do klimatu i krajobrazu, umożliwiała współistnienie ludzi z naturą, oraz postrzeganie istot ludzkich oraz architektury jako części ziemskiego ekosystemu. (...) Jestem przekonana, że każdy nowy budynek musi rekompensować zmiany, jaki jego obecność powoduje w krajobrazie i przestrzeni, oraz pomóc w odtworzeniu kawałka natury, która została zniszczona z jego powodu* Jencks Ch., Kropf K., 2013, ss. 140-141).

Praktyczna realizacja „formy otwartej” w różnych kierunkach późnego modernizmu miała zróżnicowane warianty, ale charakteryzowała się wieloma wspólnymi założeniami. We wszystkich kierunkach kontynuowano formalistykę charakterystyczną dla modernizmu, która objawiała się w stosowaniu geometrycznych, najczęściej prostokątnych form. Postulowana zmienność odnosiła się w istocie nie tyle do swobodnej możliwości implementacji nowej formy, ale raczej stwarzała jedynie możliwość częściowej zmiany funkcji. Kolejną cechą było wprowadzenie strefowania przestrzeni i jej podział na elementy stałe, które nie mogły ulegać zmianom, oraz mobilne, które częściowo mogły być korygowane przez przyszłych użytkowników.

Niestety z perspektywy praktyki użytkowej rozwiązania „formy otwartej” należy ocenić krytycznie. Jako przykłady rozminięcia się założeń projektowych z praktyką mogą posłużyć decyzje o rozbiórce dwóch najbardziej znanych obiektów tego nurtu: osiedla Robin Hood Garden (1972) w Londynie i Nakagine Capsule Tower w Tokio (1972). Symboliczny może być także fakt, że pomimo zastosowania przez Kisho Kurokawę w projekcie Nakagine Capsule Tower możliwości zmienności układu kapsuł, w ciągu pięćdziesięciu lat użytkowania obiektu nigdy do tego nie doszło. Pokazuje to na praktyczne ograniczenia takiej metody projektowej (Ryc. 3).

3.3. Postmodernistyczna złożoność i ludowość

Momentem zwrotnym w zmianie światopoglądu i relacji pomiędzy architektem i tworzoną przez niego architekturą, a odbiorcą, jako współtwórcy dzieła, stał się postmodernizm. Robert Venturi i Denise Scott Brown wprowadzili do architektonicznej dyskusji takie pojęcia jak: „złożoność”, „sprzeczność”, „symbol” i „wernakularyzm”. Redefiniowali oni relację architektonicznej awangardy

i kultury plebejskiej. Atakowali modernizm, jako kierunek odcinający się od tradycji ludowej. Swoje poglądy artykułowali w następujący sposób: *Architektura modernistyczna nie tyle wykluczała komercyjny wernakularyzm, ile próbowała go przewyciężyć, wymyślając i narzucając swój własny, ulepszony i uniwersalny wernakularyzm. Odrzuciła kombinację sztuki wysokiej i niskiej. Włoski krajobraz zawsze harmonijnie łączył to, co pospolite, z tym, co witruwiańskie* (Venturi R., Scott Brown D., Izenour S., 2013, ss. 20-21).

Radykalizacją głoszonych pierwotnie idei postmodernistycznych stała się postawa historyzmu, który w urbanistyce i architekturze widział w głównej mierze jedynie transpozycję historycznych, z jego perspektywy sprawdzonych wzorców. Na gruncie europejskiej teorii rozwoju miast najpełniej poglądy te wyrażali Leon i Rob Krier. Rob Krier tak definiował relacje nowej architektury wobec historii: *„Każdy nowy miejski budynek musi przestrzegać ogólnej struktury logicznej, a jego projekt musi stanowić formalną odpowiedź na zastane otoczenie! (...) Wiedza gromadzona na przestrzeni wieków przynosi pewne doświadczenie, którego nie możemy pomijać (...). W architekturze nie ma już prawie nic do odkrycia”* (Jencks Ch., Kropf K., 2013, pp. 85-86). Konsekwencją powyższych założeń stały się teorie Leona Kriera i stworzony przez niego nurt Nowego Urbanizmu. Rozwiązania promowane w Nowym Urbanizmie, który jest wciąż żywym kierunkiem, zakładały co prawda ich projektowanie przez profesjonalnych architektów, ale mieli oni świadomie używać plebejskich form.

Postmodernizm był kierunkiem architektonicznym obejmującym szeroki wachlarz postaw. Z perspektywy partycypacji na podkreślenie zasługują szczególnie osiągnięcia Ralpa Erskina i Luciena Krolla. Ralph Erskin rozpoczynał swoją karierę w Team X, ale w swej twórczości odszedł od modernizmu na rzecz architektury komponowanej na zasadzie kolażu, uwzględniającej indywidualny wkład użytkowników. Najbardziej znanym jego projektem jest osiedle Byker Wall (1976) w Newcastle. W czasie realizacji architekci otworzyli swoje biuro w sklepie z roślinnością, zachęcając mieszkańców do konsultacji i wprowadzania zmian w swoich domach. Belgijski architekt Lucien Kroll zaśląnął projektem Wydziału Lekarskiego na Uniwersytecie w Leuven (1970-1976). Na fali ruchów kontestacyjnych, które przetoczyły się przez środowiska studenckie w końcu lat 60. XX w., architekt zaprosił do współpracy studentów Wydziału Lekarskiego. Zaprojektowany budynek wyróżniał się pozornie przypadkową formą, będąca w rzeczywistości efektem działań indywidualnych użytkowników. W późniejszych latach Kroll projektował koncepcje przekształceń modernistycznych osiedli mieszkaniowych, w których z udziałem mieszkańców próbował wprowadzać nowe, często wernakularne formy architektoniczne (Ryc. 4).

Podsumowując wkład postmodernizmu w poszerzenie zjawisk partycypacyjnych podkreślić należy jego rewolucyjny wręcz stosunek do architektury wernakularnej i plebejskiej, tworzonej przez nieprofesjonalnych twórców. Ponadto w części projektów architekci włączali w swoje działania przyszłych użytkowników, co znalazło odzwierciedlenie w przyjętej metodologii projektowej. W tym kontekście okres ten uznany może być za przełomowy i otwierający nowe perspektywy partycypacyjne w architekturze współczesnej.

3.4. Przykłady partycypacji w projektowaniu architektonicznym w początkach XXI w.

W początkach XXI w. w jeszcze większym natężeniu obserwować można równoległe występowanie różnych kierunków architektonicznych. Brak jest wiodącej tendencji, a przyjmowane postawy twórcze bazują na różnych ideach, oraz stosują zróżnicowane metodologie projektowe. Pośród awangardowych nurtów wymienić można m.in. nowy modernizm, architekturę parametryczną, architekturę inspirowaną ekologią i zrównoważonym rozwojem, architekturę inspirowaną techniką i technologią, architekturę szeroko pojętej kontynuacji tradycji kulturowej, w tym m.in. nowy wernakularyzm. Partycypacja jako postawa twórcza nie jest współcześnie wpisana w konkretny kierunek stylistyczny. Równocześnie jednak ze względów technologicznych związana jest raczej z nurtami wernakularnymi, lub uproszczonymi formami modernistycznymi, a w mniejszym stopniu dotyczy projektowania wykorzystującego zaawansowane technologie projektowe i realizacyjne.

Próbując wskazać na współczesne nowatorskie obszary relacji wykorzystujące w metodologii projektowej partycypację, na szczególną uwagę zasługują dwa nurty:

- nowy wernakularyzm, który w szczególnie nowatorski sposób rozwinął się w współcześnie w Azji, Afryce i Ameryce Południowej;

- architektura mieszkaniowa, powstająca w ramach projektów społecznych.

3.4.1. Nowy wernakularyzm powiązany z partycypacją w Azji, Afryce i Ameryce Południowej

Architektura wernakularna w sposób naturalny powiązana jest z procesami partycypacyjnymi. Jej „ludowa forma” wynika z lokalnych tradycji, które szczególnie w zamkniętych społecznościach, stanowiły element ich tożsamości. W początkach XXI w. połączenie lokalności z kulturą globalizacji wpłynęło, szczególnie poza Europą, na powstanie interesujących przykładów nowego wernakularyzmu. Powstające w tym nurcie realizacje nadzorowane były przez profesjonalnych architektów, posiadających tradycyjne wykształcenie akademickie, ale ich wykonaniem zajmowały się lokalne społeczności, co wpłynęło na oryginalność ich form.

Najbardziej znanym przykładem tej drogi twórczej jest Diébédo Francis Kéré. Ten pochodzący z Burkina Faso architekt, odebrał tradycyjne wykształcenie na Politechnice Berlińskiej. Swoją pracownię prowadził w Berlinie, ale fenomen jego twórczości związany jest z jego powrotem do Burkina Faso i rozwojem społeczności osady Gando. Zaprojektował on w tej miejscowości m.in. szkołę podstawową (2001) i gimnazjum wraz z domami dla nauczycieli i niezbędną infrastrukturą (2011). Podobne działania inicjował także w innych miejscowościach Burkina Faso, w tym m.in. przy budowie gimnazjum w Dano (2007). Przy realizacji tych inwestycji pracowały bezpośrednio lokalne wspólnoty. Dla potrzeb tych realizacji Kéré stworzył oryginalny język formalny, łączący wernakularną tradycję i współczesność. W części realizacji jako głównego materiału do budowy ścian użył lokalnego kamienia laterytu, a w innych wykorzystał historyczną technologię przetwarzania piasku i gliny. Elementy te jednak łączył płynnie z zastosowaniem żelbetu (słupy konstrukcyjne), oraz stalowych dachów, których oryginalna konstrukcja zapewnia wentylację obiektów i stanowi w znacznej mierze o oryginalności architektury Kéré.

Diébédo Francis Kéré w 2022 r. został laureatem Nagrody Pritzкера. Wybór tego architekta wydaje się być świadectwem docenienia przez jury unikatowego sposobu powstawania jego architektury, która powiązana jest z partycypacją, ale także i jej języka formalnego. W uzasadnieniu werdyktu jury w następujący sposób motywowało swój wybór: *Całe dzieło Francisa Kéré ukazuje nam siłę zakorzenienia w miejscu. Jego budynki, które powstały dla społeczności i zostały zbudowane przez tę społeczność, stały się częścią tej społeczności – co przejawiało się w ich tworzeniu, materiałach, programie i unikalnym charakterze. Powstała architektura przywiązana jest do ziemi, na której powstała i do ludzi, którzy na niej żyją. Jest on obecna w naturalny sposób, bez udawania i proszenie o czyjąś łaskę* (Pritzker. 2022). Powyższe uzasadnienie stanowi syntezę wartości płynących z powstawania nowego wernakularyzmu łączonego z partycypacją. Jako kluczowe dla tego nurtu można wymienić następujące cechy:

- zakorzenienie w miejscu powstania;
- tworzenie funkcji wynikających z potrzeb społecznych;
- wykorzystanie lokalnych materiałów i technik budowlanych;
- powstawanie oryginalnych rozwiązań formalnych;
- scalenie wspólnoty.

Podobne strategie stosowane są także w innych projektach. Oryginalny wkład w tym zakresie posiada biuro 1+1>2, które pracuje w Wietnamie. Pośród ich projektów wymienić można Dom Wspólnoty w Ta Phin (2012). Projekt ten powstał w niewielkiej miejscowości, pod względem funkcjonalnym stanowiąc połączenie punktu ekspozycja wyrobów rękodzielniczych, małej biblioteki, punktu informacyjnego, oraz miejsca spotkań i szkoleń rolniczych. Inspiracją formalną projektu stał się tradycyjny szalik Dao. Obiekt zrealizowany z kamienia, niewypalanej cegły i drewna pochodzącego z odpadów produkcyjnych, stanowi interesujące połączenie lokalności i kubiczności formy, charakterystycznej dla współczesnego nowego modernizmu. Kolejną realizacją grupy jest Dom Wspólnoty w Suoi Re (2010), który funkcjonalnie łączy przedszkole, bibliotekę i miejsce spotkań w wiosce. Bryła budynku zbudowana została przy użyciu kamienia, ziemi, bambusa i liście, także i w tym przypadku łączy wernakularyzm i formalistykę modernizmu. Inne projekty 1+1>2 to Dom Wspólnoty Cam Thanh, (2015), stanowiący miejsce szkoleń, przestrzeń lokalnej aktywności kulturalnej i po-

pularyzacji ekologicznego rolnictwa, czy też awangardowy pod względem formalnym (ryc. 5) Dom Wspólnoty Chieng Yen (2015).

Podobne projekty partycypacyjne powstają także w krajach Ameryki Południowej. Jako przykłady takich realizacji można podać Centrum Kulturalno – Edukacyjne Turrialba (2014) na Kostaryce, autorstwa Entre Nos Atelier, czy też Centrum Dla Społeczności Afro-Brazylijskiej w Camburi (2018), autorstwa CRU! Architects. W obydwu tych przypadkach projekty zrealizowano przy współudziale i dla potrzeb społeczności lokalnej, a architekci w twórczy sposób łączyli tradycyjne materiały budowlane (m.in. drewno, bambus) z tanimi produktami przemysłowymi (charakterystyczne dachy w konstrukcji stalowej).

3.4.2. „Przyrostowa” architektura mieszkaniowa

Jednym z największych współczesnych problemów cywilizacyjnych jest brak tanich, dostępnych dla szerokiej grupy społecznej mieszkań². Fundamentem tych rozwiązań, poza aspektami architektonicznymi, pozostawały kwestie finansowe, prawne i organizacyjne.

W tym kontekście warto podkreślić nowatorskie działania podejmowane przez architektów w Ameryce Południowej. Pionierem tych działań jest kolejny z laureatów Nagrody Pritzкера, chilijski architekt Alejandro Aravena. Jego firma projektowa Aravena i kolektyw projektowy Elemental stworzyli i udostępnili bezpłatnie własne projekty mieszkaniowe. Swoją ideę określają jako „mieszkania przyrostowe”. Idea mieszkań, które mogą być rozbudowywane przez ich mieszkańców, nie jest nowa i była rozwijana już m.in. przez niemieckich architektów modernistycznych w okresie międzywojennym. Aravena proponuje jednak inny model realizacji. W ramach jego koncepcji rząd finansuje budowę „połowy dobrego domu”, a następną połowę uzupełniają sami mieszkańcy (Aravena A., Iacobelli A., 2013, s.159). Autorzy tej koncepcji próbują w twórczy sposób wykorzystać występujące często w Ameryce Południowej zjawisko spontanicznej budowy mieszkań, które powstają zarówno w miastach (fawele), jak i na terenach podmiejskich. Aravena wraz ze swoimi współpracownikami na podobnych zasadach zrealizował w Chile osiedla: Quinta Monroy (Rys. 6, 2003), 2003), Lo Barnechea (2008), Villa Verde (2010) i Monterrey w Mexico City (2010). Innym przykładem podobnej realizacji jest dom socjalny w Pinotepa Nacional (Meksyk, 2018). Budynek o powierzchni 51 m². został zaprojektowany przez biura: Hector Delmar Arquitectura i M+N Diseno, tak aby spełniać podstawowe standardy użytkowe. Należy zauważyć, że tego typu realizacje projektowane są przy użyciu podstawowych technik i materiałów budowlanych, tak aby ich powstanie było stosunkowo tanie, oraz mogło dojść do skutku przy wykorzystaniu prostych metod budowlanych, wykonywanych przez samych użytkowników.

4. WNIOSKI

Partycypacja w projektowaniu architektury współczesnej, w chwili obecnej uważana przez część ruchów społecznych i architektów za element pożądaný, a nawet oczywisty, w istocie posiada stosunkowo krótką historię. Wprowadzenie partycypacji do metodologii projektowej powiązane było z szerszym aspektem zmian doktrynalnych w architekturze współczesnej. W części przypadków to partycypacja stała się także osią przemian stylistycznych.

Z perspektywy historii ostatnich sześćdziesięciu lat rozwoju architektury współczesnej, wyróżnić można cztery podstawowe tendencje, które stanowiły progi graniczne poszerzające partycypację:

- 1) wprowadzenie idei formy otwartej;
- 2) akceptacja złożoności i eklektyzm, jako elementów budujących formę architektoniczną,
- 3) nowy wernakularyzm;
- 4) architektura jako scalenie wspólnoty i pomoc ekonomiczna.

² Problem mieszkaniowy był jednym z fundamentów rozwoju architektury współczesnej. Architekci modernistyczni koncentrowali się jednak na wypracowaniu optymalnych rozwiązań urbanistycznych i architektonicznych, pomijając aspekt partycypacyjny.

1) Forma otwarta

Idea „formy otwartej” jako postawy twórczej, znajdująca się w opozycji do „formy zamkniętej”, utożsamianej z brakiem możliwości zmian w kompozycji architektonicznej, zapoczątkowana została w architekturze późnego modernizmu. Wprowadzenie tej teorii interpretować należy także jako próbę przezwyciężenia monopolu architekta, jako jedynego demiurga kształtującego przestrzeń. Była to metodologiczna próba stworzenia „zinstytucjonalizowanego pola możliwych zmian”. Skutkowało to w rozwiązaniach projektowych wprowadzeniem elementów stałych i zmiennych, oraz zdefiniowaniem granic możliwych do wypełnienia przez ekspresję użytkowników. Praktyka architektoniczna zakwestionowała jednak taką postawę, a ograniczenie wolności do tak nieznaczonej przestrzeni, okazało się zbyt wąskie. Istotnym z perspektywy zmian historycznych przełomowym stało się zainicjowanie procesu świadomego włączania partycypacji w projektowanie architektoniczne.

2) Złożoność i eklektyzm

Postmodernizm obalał mit budynku jako „tworu pomnikowego” i dzieła skończonego, a także częściowo sankcjonował udział użytkowników w procesie twórczym. Postmodernizm w części swojej metodologii propagował ludyczność i przypadkowość formalną. Niestety znów praktyka architektoniczna zweryfikowała część metodologicznych założeń, kierując główne nurty postmodernizmu w stronę architektury porządkowej, a wernakularyzm osuwając na plan dalszy. W nurcie tym także stosunkowo słabo odzwierciedliły się aspekty społeczne, czy też wykorzystywanie architektury do procesów aktywizacji. W perspektywie historycznej należy podkreślić wagę tego kierunku, który zmienił relację architekta i użytkownika, oraz stworzył podwaliny dla nowej interpretacji formy, jako tworu złożonego i ideowo niejednorodnego.

3) Nowy wernakularyzm

Architektura wernakularna była z znacznej mierze odrzucona przez modernizm i tylko częściowo przyjęta przez postmodernizm. W pracach postmodernistów była ona jednak obecna przede wszystkim w aspekcie decorum i elementu symbolicznego, a nie idei strukturalnej. Tendencja taka została przełamana dopiero w realizacjach nowego wernakularyzmu pierwszych dwóch dziesięcioleci XXI w., szczególnie w pracach powstałych poza Europą, opierającą się o partycypację prowadzoną w zamkniętych społecznościach lokalnych. Efektem tej zmiany stało się powstanie oryginalnych rozwiązań formalnych, które zakorzenione są w miejscu swego powstania, oraz wykorzystują lokalne materiały i techniki budowlane, a ich realizacja wynika z autentycznych potrzeb społecznych.

4) Architektura jako scalenie wspólnoty i pomoc ekonomiczna

Jednym z najważniejszych celów partycypacji społecznej jest tworzenie wspólnoty. Chęć programowania procesów projektowania architektonicznego w taki sposób, aby uzyskać ten efekt, obecna była w różnym stopniu od początków relacji architektury współczesnej i partycypacji. Wydaje się jednak, że dopiero współcześnie, kiedy zjawisko to nabrało nowego kontekstu, postulat ten staje się bardziej realistyczny. Partycypacyjna architektura budowli publicznych i mieszkaniowych, staje się elementami polityki i pomocy społecznej, które scalające lokalne wspólnoty w globalizującym się świecie.

BIBLIOGRAPHY

- Aravena A., Iacobelli A., *Elemental: Incremental Housing and Participation Design*, Hatje Cantz, Berlin, 2013.
- Blundell Jones P., Petrescu D., Till J., *Architecture and Participation*, Routledge, London, 2005.
- Elemental, 2003. <https://www.elementalchile.cl/en/>, The folder contains the drawings for the Quinta Monroy's housing project (Iquique, Chile), developed by ELEMENTAL in 2003-04. Dostęp/access: 30.04.2022.
- Giedion S., *Przestrzeń, czas i architektura. Narodziny nowej tradycji*, PWN, Warszawa 1968.
- Griffiths Alyn, 11 marca 2019. <https://www.dezeen.com/2019/03/11/chieng-yen-community-house-112-architects-vietnam/> Curved thatched roof covers Chieng Yen Community House in a Vietnamese forest. Dezeen. dostęp/access: 30.04.2022
- Hansen O., *Towards Open Form / Ku Formie Otwartej*, Fundacja Galerii Foksal, Warszawa, 2004.
- Hilberseimer L., *Groszstadt Architektur*, Verlage, ulius Hoffmann, Stuttgart, 1927.
- Jencks Ch., *Architektura postmodernistyczna*, Arkady, Warszawa, 1984.
- Jencks Ch., *Ruch nowoczesny w architekturze*, Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, Warszawa, 1987.
- Jencks Ch., Kropf K., *Teorie i manifesty architektury współczesnej*, Grupa Sztuka Architektury, Warszawa 2013.
- Jenkins P., Forsyth L., *Architecture, Participation and Society*, Routledge, London, 2009.
- Kroll Lucien/ <https://www.architectural-review.com/essays/reputations/lucien-kroll-1927>. Publikacja: 28 sierpnia 2018. Rysunek przedstawiający proponowaną renowację modernistycznego programu mieszkaniowego w Alençon w Normandii, 1978. Obraz: © DACS 2018. Dostęp/ access: 30.04.2022
- Kurokawa Kisho. Nakagin Capsule Tower in Tokyo / Kisho Kurokawa. August 3, 2021. (źródło: <https://archeyes.com/nakagin-capsule-tower-kisho-kurokawa/>. dostęp/access 30-04-2022).
- Pritzker. 2022. Uzasadnienie przyznania nagrody Pritzкера dla Diébédo Francis Kéré (źródło: <https://www.pritzkerprize.com/laureates/diebedo-francis-kere>, dostęp/access: 30-04-2022)
- Thomas H., *Drawing architecture: The Finest Architectural Drawings Through the Ages*, Phaidon Press, London, 2018.
- Venturi R. 1972. <https://www.phaidon.com/agenda/architecture/articles/2018/september/20/robert-venturi-dies-aged-93/> Dostęp/access 30-04-2022.
- Venturi R., Scott Brown D., Izenour S., *Uczyć się od Las Vegas. Zapomniana symbolika formy architektonicznej*, Wydawnictwo Karakter, Kraków, 2013.
- Wiktoruk A., *Projekty i realizacje architektów zatrudnionych w państwowym Biurze Projektowo-Badawczym Budownictwa Ogólnego Miastoprojekt-Szczecin w latach 1949-1989. Próba oceny w kontekście osiągnięć architektury polskiej II połowy XX wieku*. Praca doktorska, maszynopis, archiwum Wydziału Architektury ZUT, 2021 r.

AUTHOR'S NOTE

Head of the Department of Contemporary Architecture, Design Theory and Methodology of the Faculty of Architecture of the West Pomeranian University of Technology in Szczecin. In his research he focuses on contemporary architecture theory and the revitalization and activation of cities.

O AUTORZE

Kierownik Katedry Architektury Współczesnej, Teorii i Metodologii Projektowania na Wydziale Architektury Zachodniopomorskiego Uniwersytetu Technologicznego w Szczecinie. W pracy naukowej zajmuje się teorią architektury współczesnej, oraz rewitalizacją i aktywizacją miast.

Contact | Kontakt: Krzysztof.Bizio@zut.edu.pl